ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 31 (2010)

Δελτίον ΧΑΕ 31 (2010), Περίοδος Δ'

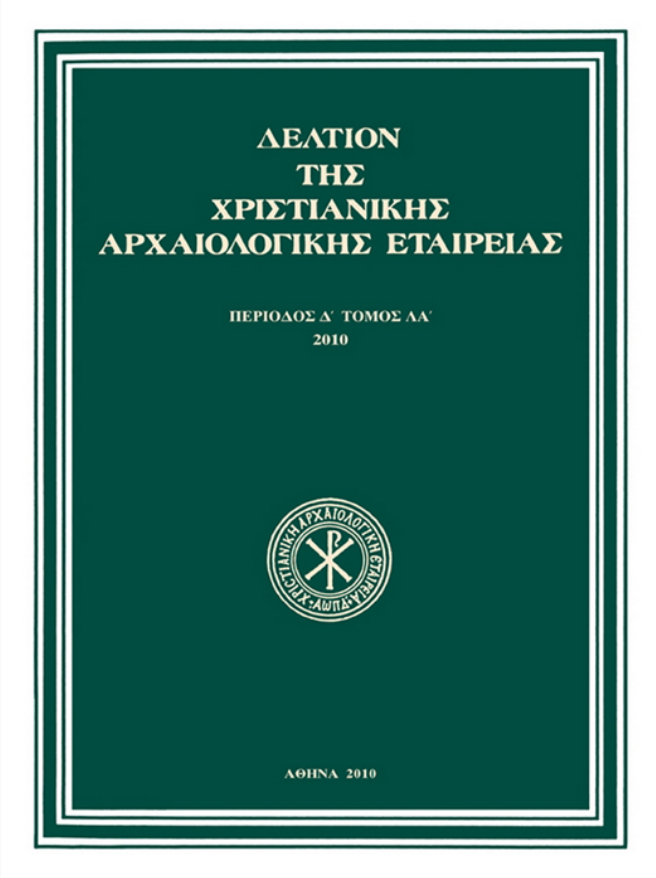

Μνείες οικοδομών, μαστόρων και κατασκευαστών στο μέσο και το ύστερο Βυζάντιο

Χαράλαμπος ΜΠΟΥΡΑΣ

doi: 10.12681/dchae.665

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΟΥΡΑΣ Χ. (2011). Μνείες οικοδομών, μαστόρων και κατασκευαστών στο μέσο και το ύστερο Βυζάντιο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *31*, 11–16. https://doi.org/10.12681/dchae.665

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 12/10/2024 09:19:32

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μνείες οικοδόμων, μαστόρων και κατασκευαστών στο μέσο και το ύστερο Βυζάντιο

Χαράλαμπος ΜΠΟΥΡΑΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΛΑ' (2010)• Σελ. 11-16

ΑΘΗΝΑ 2010

www.deltionchae.org

Χαράλαμπος Μπούρας

ΜΝΕΙΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ, ΜΑΣΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΩΝ ΣΤΟ ΜΕΣΟ ΚΑΙ ΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ἡ ἀνωνυμία τῶν μαστόρων, τῶν τεχνιτῶν καί τῶν καλλιτεχνῶν ἀποτελοῦσε γενικό κανόνα στό Βυζάντιο. Προέκυπτε ἀπό τήν ἑδραιωμένη ἰδέα ὅτι ὁ δημιουργός ἦταν ὁ Θεός καί κατά περίπτωση ὁ αὐτοκράτωρ. Αὐτοί πού πράγματι σχεδίαζαν καί πραγματοποιοῦσαν ἀρχιτεκτονική δέν ἦταν παρά τά ὄργανα μιᾶς ἄνωθεν βουλήσεως.
Ἀπό τόν μεγάλο ἀριθμό ἀτόμων, τά ὁποῖα ἐπί αἰῶνες ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἀρχιτεκτονική, τά ὀνόματα πού μᾶς εἶναι γνωστά εἶναι ἐλάχιστα καί ἀποτελοῦν τίς ἐξαιρέσεις σέ αὐτόν τόν κανόνα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στό θέμα αὐτό, ὅπως καί σέ πλεῖστα ἄλλα, ὑπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ τῆς ἐξεταζομένης ἐποχῆς καί τῆς Ὑστάτης Ἀρχαιότητος. Ἕως καί τόν 7ο αἰῶνα εἶχε διατηρηθεῖ σέ κάποιο βαθμό ἡ ἀντίληψη τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου γιά τόν δημιουργό-καλλιτέχνη καί τά προβαλλόμενα ὀνόματα, κυρίως ἀρχιτεκτόνων (ἤ μηχανοποιῶν), ἦταν πολύ περισσότερα.
Τά ὀνόματα ἄλλοτε συνδέονται μέ συγκεκριμένα μνημεῖα καί ἄλλοτε ἁπλῶς ἀναφέρονται προσδιοριζόμενα ἀπό τό ἐπάγγελμά τους. Ἀπό τό τυχαῖο τῆς διασώσεώς τους ἔχει προκύψει ποικιλία τῶν εἰδικοτήτων στά πλαίσια τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος, ἀπό τούς λατόμους ἕως τούς ἀξιωματούχους πού ἀνελάμβαναν τήν ἐκτέλεση συγκεκριμένων ἔργων. Σέ ἐλάχιστες περιπτώσεις ὀνομάτων σέ ἐπιγραφές διακρίνεται ἡ πρόθεση προβολῆς καί ἐξόδου ἀπό τήν ἀνωνυμία, κυρίως κατά τήν ὑστεροβυζαντινή περίοδο.
Στό γνωστό σύγγραμμα τοῦ R. Ousterhout, *The Masterbuilders of Byzantium* δόθηκαν πρό δεκαετίας 34 ὀνόματα προσώπων, ἀμέσως σχετιζομένων μέ τήν βυζαντινή ἀρχιτεκτονική, σέ ὅλη τήν χρονική της διαδρομή. Μέ τόν παρόντα κατάλογο ἔρχονται νά προστεθοῦν μέ ἀλφαβητική σειρά οἱ μνεῖες ἀφ' ἑνός τεχνιτῶν, μαστόρων καί ἀρχιμαστόρων δραστηρίων στήν οἰκοδομική (ἀριθ. 1-46) καί ἀφ' ἑτέρου ἀξιωματούχων πού εἶχαν ἀναλάβει τήν ἐκτέλεση δημοσίων κτηρίων καί ἦταν προφανῶς ἐξοικειωμένοι μέ τήν ἀρχιτεκτονική (ἀριθ. 47-58). Ὅλοι οἱ ὡς ἄνω περιορίζονται στό χρονικό διάστημα ἀπό τήν Εἰκονομαχία ἕως τήν Ἅλωση.

1. Ἀκάκιος, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 971, στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρά τήν Λαοδίκεια.
H. Gregoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes de l'Asie Mineure*, Παρίσι 1922, τ. I, 5.

2. Βάρδας μαρμαράριος. Ἀγνώστου ἔργου.
Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινή ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Guneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.
Gregoire, ὅ.π., τ. I, 127.

3. Βασίλειος, μαρμαράριος. Ἀγνώστου ἔργου.
Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινή ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Guneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.
Gregoire, ὅ.π., τ. I, 127.

4. Γαβρᾶς, ἱερεύς καί οἰκοδόμος. πτωχός, ἀγνώστων ἔργων.
Γνωστός ἀπό τά πρακτικά δίκης τοῦ ἔτους 1401.
F. Miklosich, I. Müller (ἐπιμ.), *Acta et diplomata graeca medii aevi sacta et profana*, Vindobonae 1860, τ. II, 488-490 (ἀριθ. 642).
Γιά τό ἀσυμβίβαστο τῆς ἱερωσύνης καί τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ οἰκοδόμου, βλ. Ε. Παπαγιάννη, «Ἐπιτρεπόμενες καί ἀπαγορευμένες κοσμικές ἐνασχολήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου», *Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1983, 146-166.

5. Γαληνός, τεχνίτης μαρμάρων.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ριγανᾶ Μεσσήνης, τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος.
Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος, «Ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Μεσσήνης», *ΑΒΜΕ* ΙΑ' (1969), 124, 126. D. Feissel, A. Philippidis-Braat, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance», *TM* 9 (1985), 335.

6. Γεώργιος Μάστορης, μαρμαρᾶς.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τέμπλο τῆς Παναγίας Φανερωμένης στά Φραγκούλια Μάνης, τοῦ 1079-1080.

Ν. Β. Δρανδάκης, «Ἡ ἐπιγραφή τοῦ μαρμάρινου τέμπλου στή Φανερωμένη τῆς Μέσα Μάνης», *ΑΕ* 1979, 218-225. Feissel, Philippidis-Braat, ὅ.π., 206-207.

7. Γεώργιος Signan ἤ Τοῦρκος, μουράτορας καί πρωτομάστορας.
Γνωστός ἀπό ἔγγραφο τοῦ 1428 τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου.
Ἠ. Κόλλιας, «Μάστορες, πρωτομάστορες καί μηχανικοί τῶν μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεων Ρόδου», *ΔΧΑΕ* Κ' (1998), 158, υποσημ. 83.

8. Γιράρδος ὁ Φράγκος, πρωτομαΐστωρ.
Ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 1172 στούς Ἁγίους Ἀποστόλους τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Ἀγροῦ στήν Σικελία.
Κ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Χρονολογημέναι ἐπιγραφαί τοῦ C.I.G. IV, 2», *ΔΧΑΕ* Θ' (1977-79), 125 (ἀριθ. 240).

9. Γρηγόριος, μοναχός.
Γνωστός ἀπό δύο ἐπιγραφές στό καθολικό τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ, περί τό 1015.
R.W. Schultz, S.H. Barnsley, *The Monastery of Saint Luke of Stiris in Phocis*, Λονδίνο 1901, 27, 28. Ε. Στίκας, *Τό οἰκοδομικόν χρονικόν τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ*, Ἀθῆναι 1970, 25 σημ. 2. M. Chatzidakis, «À propos de la date et du fondateur de Saint Luc», *CahArch* 19 (1969), 141 σημ. 36.
Εἶναι ἀσαφές ἄν ὁ Γρηγόριος εἶναι ὁ δωρητής ἤ ὁ μαρμαρᾶς τεχνίτης καί δωρητής, λόγῳ τῆς ἐκφράσεως *γλυφὲν... ἐκ χειρῶν Γρηγορίου...*, ἄγνωστης σέ ἄλλα παραδείγματα.

10. Θεόδουλος, μοναχός καί τεχνίτης.
Γνωστός ἀπό ἔγγραφα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, τοῦ 1299. Ἐξετέλεσε ὑδραυλικό ἔργο στήν μονή.
Δαμασκηνός ὑποδιάκονος, *Θησαυρός*, Βενετία 1851, 201.

11. Θεόδωρος Στρατιώτης, πρωτομάστορας.
Γνωστός ἀπό ἔγγραφο τοῦ 1448 τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου. Προαγωγή σέ ἀνώτερη τάξη.
Κόλλιας, ὅ.π. (ἀριθ. 7), 158-159.

12. Θεοφύλακτος, οἰκοδόμος.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος Λιγουριοῦ στήν Ἀργολίδα. Ἀρχές 12ου αἰ. Ἀπό τήν νῆσο Κέα.
Χ. Μπούρας, «Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων Λιγουριοῦ», *ΔΧΑΕ* Ζ' (1973-74), 26. *ΙΕΕ*, τ. Θ', Ἀθήνα 1979, 398 (Μ. Χατζηδάκης).

13. Θυριανός, Χριστιανός ἀρχιτέκτων.
Ἔκτισε ἕνα τζαμί στό χωριό Nidir Köy, τό 1222. Γνωστός ἀπό τουρκικές πηγές.
Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1971, 235, 236 σημ. 559.

14. Ἰάκωβος, μοναχός καί λατόμος.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ κιονίσκο μαρμαρίνου τέμπλου τῆς Μονῆς Τσιπιανῶν, περί τό ἔτος 1000.
Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνά τήν Ἑλλάδα», *ΔΧΑΕ* Γ' (1902), 24-25. Ν. Μουτσόπουλος, «Αἱ παρά τήν Τρίπολιν μοναί Γοργοεπηκόου Βαρσῶν καί Ἐπάνω Χρέπας», *ΕΕΒΣ* ΚΘ' (1959), 400, 403-404.

15. Ἰωάννης, μαείστωρ.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ κίονα ἀγνώστου ναοῦ παρά τό Bergaz τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἴσως τοῦ 7ου αἰῶνος.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), ἀριθ. 117.

16. Ἰωάννης μαρμαράριος, ἀγνώστου ἔργου, 8ου-10ου αἰῶνος.
Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινή ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Guneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), 127, ἀριθ. 347bis.

17. Ἰωάννης μαρμαρᾶς, ἀγνώστου ἔργου.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 10ου αἰῶνος στήν Εὐαγγελική Σχολή Σμύρνης.
Gregoire, ὅ.π., 28, ἀριθ. 98.

18. Ἰωαννίκιος, μοναχός καί οἰκοδόμος.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1071 στήν νότιο Ρωσία.
B. Latyschew, *Bulletin de la comission imperiale archéologique* XIV (1905), 132, ἀριθ. 5. Ν. Βέης, «Πεντήκοντα χριστιανικῶν καί βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν νέαι ἀναγνώσεις», *ΑΕ* 1911, 107.
Ἀπό τόν Βέη ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἡ μεταγραφή τοῦ Latyschew.

19. Καλογιάννης, Χριστιανός, ἀρχιτέκτων.
Ἔκτισε τόν μενδρεσέ Gök στήν Σεβάστεια τό 1271. Γνωστός ἀπό τουρκικές πηγές.
Vryonis, ὅ.π. (ἀριθ. 13), 235 σημ. 558.

20. Καλούτζης, μάστορας.
Ἐπισκευάζει στά τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος τόν ναό τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στά Κύθηρα. Γνωστός ἀπό τό Χρονικόν Χειλᾶ.

Ch. Hopf, *Chroniques Greco-Romanes*, Βερολίνο 1873, 349. Ἡ οἰκογένεια Καλούτζη καταγόταν ἀπό τήν Μονεμβασία.

21. Καρούλης Νικολός, τζινιέρης.
Ἔκτισε τήν μονή τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἴσως στό Γαλαξείδι, μέ ἐντολή τοῦ Μιχαήλ Κομνηνοδούκα τῆς Ἄρτης.
Γνωστός ἀπό τό Χρονικόν τοῦ Γαλαξειδίου.
Κ. Σάθας, *Χρονικόν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου*, Ἀθήνησιν 1865, 200. Η. Ἀναγνωστάκης (ἐπιμ.), *Εὐθυμίου ἱερομονάχου, Χρονικό τοῦ Γαλαξειδίου*, Ἀθήνα 1985, 28. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, «Παρατηρήσεις στόν ναό τοῦ Σωτῆρος κοντά στό Γαλαξείδι», *ΔΧΑΕ* ΙΖ΄ (1993-94), 199, 203.

22. Κόητος Μαΐστρος, μαρμαρᾶς στήν Νάξο.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1126 σέ μαρμάρινη πλάκα ψευδοσαρκοφάγου, στήν Ἁγία Τριάδα Καλοξύλου Νάξου.
Γ. Μαστορόπουλος, «Μαΐστρος ὁ Κόητος. Ἕνας μαρμαράς τοῦ ΙΒ΄ αἰ. στή Νάξο», *Ἀντίφωνον. Ἀφιέρωμα στόν καθηγητή Ν. Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 436-443.

23. Κοσμᾶς μαείστωρ.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ κίονα ἀγνώστου ναοῦ παρά τό Bergaz τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἴσως τοῦ 7ου αἰῶνος.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), 44, ἀριθ. 117.

24. Κοσμᾶς μαρμαρᾶς, λιθοξόος.
Ἐργάσθηκε στήν μονή Λευκῶν Εὐβοίας.
Π. Ζωγράφος, «Χριστιανική Εὔβοια», *ΔΧΑΕ* Δ΄ (1927), 4. Ὁ J. Koder (*Negroponte*, VeröffTIB 1, Βιέννη 1973, 150, 152, 162, 165) ἀγνοεῖ τήν ἐπιγραφή μέ τό ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ.

25. Κύρινος, μηχανικός. Συγγραφεύς μαζί μέ τόν Μάρκελλο τῆς *Βίβλου Μηχανικῆς*, τοῦ 9ου αἰῶνος.
Γνωστός ἀπό ἐπίγραμμα στήν Παλατινή Ἀνθολογία.
W. R. Paton, *The Greek Anthology*, τ. III, Cambridge Mass., 1968, 104, ἀριθ. 201. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Γ΄, Ἀθήνα 1994, 37.

26. Κωνσταντῖνος Μανόλης, πρωτομάστορας.
Ἔκτισε τμῆμα τείχους τῆς Ρόδου τό ἔτος 1457. Γνωστός ἀπό δίγλωσση ἐπιγραφή στά τείχη.
A. Gabriel, *La cité de Rhodes*, Παρίσι 1921, 98. Κόλλιας, ὅ.π. (ἀριθ. 7), 152, 153 σημ. 29, 159 σημ. 88. Χ. Καροῦζος, *Ρόδος*, Ἀθῆναι 1973, 76, 77.
Κατά τούς Κόλλια καί Καροῦζο ἡ ὀρθή ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος εἶναι Μανουήλ Κουντῆς.

27. Κωνσταντῖνος μαρμαρᾶς, υἱός τοῦ Ρωμανοῦ.
Ἐργάσθηκε στήν μητρόπολη τοῦ Monreale στό Παλέρμο, περί τό 1200.
Γνωστός ἀπό μία λατινική ἐπιγραφή σέ ἕνα κιονόκρανο τοῦ ναοῦ.
O. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily*, Νέα Ὑόρκη 1949, 102, 155.

28. Λίφας ἢ Λιφᾶς, ἀρχιμάστορας.
Περί τό 1240 κτίζει μέ ἄλλους τήν πύλη τῆς Κάπουας.
Γνωστός ἀπό τίς Αὐτοκρατορικές πράξεις.
E. Bertaux, *L'art dans l'Italie meridionale*, Παρίσι 1904, 713.
Κατά τόν Bertaux τό ὄνομα Λιφᾶς μαρτυρεῖ τήν ἑλληνική του καταγωγή.

29. Λουκᾶς ἐκ Χριστουπόλεως.
Ἔκτισε τόν ναό τῆς Μεταμορφώσεως στήν Καλλιράχη τῆς Θάσου, τό 1299. Γνωστός ἀπό τήν ἐκεῖ κτητορική ἐπιγραφή.
S. Kalopissi-Verti, *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth-Century Churches of Greece*, VeröffTIB 5, Βιέννη 1993, 107, 108, ἀριθ. 16.

30. Μάρκελλος, μηχανικός. Συγγραφεύς μαζί μέ τόν Κύρινο τῆς *Βίβλου Μηχανικῆς*, τοῦ 9ου αἰῶνος.
Γνωστός ἀπό ἐπίγραμμα στήν Παλατινή Ἀνθολογία.
Paton, ὅ.π. (ἀριθ. 25). Hunger, ὅ.π. (ἀριθ. 25).

31. Μεθόδιος, μοναχός καί μάστορας. Ἐργάσθηκε στό καθολικό τῆς μονῆς Βατοπεδίου, τοῦ 1426.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό θύρωμα τοῦ ἐξωνάρθηκος.
G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions de l'Athos*, Παρίσι 1904, 15, ἀριθ. 46.

32. Μέλης, υἱός τοῦ Στυλιανοῦ.
Ἐργάζεται τό 1223 στήν τοξοστοιχία τῆς αὐλῆς στό φρούριο τοῦ Bari.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ ἕνα ἀπό τά κιονόκρανα τῆς τοξοστοιχίας.
Bertaux, ὅ.π. (ἀριθ. 28), 702, 703, 728, 755.
Κατά τόν Bertaux τό ὄνομα εἶναι προφανῶς ἑλληνικό.

33. Μιχαήλ Κολοκύνθης, μάστορας.
Ἔκτισε τό 1245 τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτη παρά τά Ψαχνά τῆς Εὐβοίας. Γνωστός ἀπό τήν ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ.
Koder, ὅ.π. (ἀριθ. 24), 146, 164, ἀριθ. 1, εἰκ. 70. Kalopissi-Verti, ὅ.π. (ἀριθ. 29), 26, ἀριθ. 108. Ἱερώνυμος Λιάπης, «Ἡ μονή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου», *ΑΕΜ* ΙΕ΄ (1969), 103, 104.

34. Μιχαήλ, τέκτων.
Ἔκτισε μέ ἄλλους τήν Χρυσή Πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γνωστός ἀπό τά πρακτικά δίκης τοῦ ἔτους 1383.
Miklosich - Müller, ὅ.π. (ἀριθ. 4), τ. II, 49.

35. Νικόλαος, ἕλλην ἀρχιμάστορας.
Ἔκτισε τό φρούριο τῆς Lucera στό βόρειο ἄκρο τῆς Ἀπουλίας.
E. Muntz, «Les artistes byzantins dans l'Europe latine», *RAChr* IV (1893), 120.

36. Νικόλαος ἀρχιτέκτων, ἰδιοκτήτης ἑνός ἀγροῦ.
Γνωστός ἀπό τό Πρακτικόν τῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας, τοῦ 1262.
Miklosich - Müller, ὅ.π. (ἀριθ. 4), τ. V, 1887, 19.

37. Νικόλαος μάστορας.
Ἔκτισε τόν ναό τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στούς Ἀρκασάδες τῆς Λακωνίας. Γνωστός ἀπό τήν κτητορική ἐπιγραφή, τοῦ ἔτους 1296-97.
Feissel, Philippidis-Braat, ὅ.π. (ἀριθ. 5), 320-321. Kalopissi-Verti, ὅ.π. (ἀριθ. 29), 26, 81, ἀριθ. 28.8.

38. Πανταλέων, τεχνίτης ψηφιδωτῶν δαπέδων.
Κατασκεύασε τό δάπεδο τῆς μητροπόλεως τοῦ Otranto (Ὑδροῦντος) τόν 12ο αἰῶνα.
Bertaux, ὅ.π. (ἀριθ. 28), τ. II, 491, 492. Γ. Δημητροκάλλης, «Οἱ σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένοι ναοί τῆς Σικελίας καί τῆς Κάτω Ἰταλίας», *ΕΕΒΣ* ΛΣΤ΄ (1968), 269 σημ. 2.

39. Παῦλος, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 971 στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρά τήν Λαοδίκεια.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), 5.

40. Πλάτων, ἅγιος.
Φέρεται ὅτι σχεδίασε «τετρακάμαρον» τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς μονῆς Σακκουδίου τό ἔτος 781. Γνωστός ἀπό τόν Βίο τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.
V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867). Its History and Structural Elements*, Ρώμη 1991, 139 σημ. 12. Vita Theodori Studitae, *PG*, 99, στ. 244Β΄.

41. Σεβαστός, Χριστιανός ἀρχιμάστορας ὁ ὁποῖος ἐργάσθηκε στήν ἀνοικοδόμηση τῶν τειχῶν τῆς Σινώπης, τό 1215.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή.
Vryonis, ὅ.π. (ἀριθ. 13), 236 σημ. 560.

42. Σεραπίων, μοναχός καί τέκτων τῆς μονῆς Παντοκράτορος τῶν Μετεώρων.
Γνωστός ἀπό ἀφιέρωση μιᾶς εἰκόνας, τοῦ 1426.
P. Ouspenski, *Puteshestvie v Meteorskie I Osoolimpitskie Monasteryri v. Fessalii*, Ἁγία Πετρούπολις 1896, 408-409.

43. Σέργιος, κτίστης.
Γνωστός ὡς μάρτυς ἀφιερωτηρίου στήν μονή τῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν, τοῦ 1290/91.
Ἐ. Βρανούση, «Δύο ἀνέκδοτα ἀφιερωτήρια ἔγγραφα ὑπέρ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 29. Ἡ Βρανούση δέν ἀποκλείει ἡ λ. «κτίστης» νά εἶναι ἐπώνυμο καί ὄχι ἐπάγγελμα.

44. Τιμόθεος, λιθοξόος, *ὑπουργήσας ἐποίησε* τό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Gul Bagtché. Ἀγνώστου χρονολογίας.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), 27, ἀριθ. 936bis.

45. Τουβίας, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου.
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 971 στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρά τήν Λαοδίκεια.
Gregoire, ὅ.π., τ. I, 5.

46. Φακωλεάτος, πρωτοστράτωρ καί μηχανικός.
Κατασκευάζει τό 1351 μεγάλη πολιορκητική μηχανή ἐπί ὀλκάδος καί συμμετέχει στήν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας.
Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.
Ἰ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 195. Γ. Ζολώτας, *Ἱστορία τῆς νήσου Χίου*, Ἀθῆναι 1923, II, 391. W. Emerson, R. Van Nice, *AJA* 47 (1943), 404 (ὅπου θεωρεῖται ἀρχιτέκτων).

47. Ἀστρᾶς Γεώργιος Συναδινός, μέγας στρατοπεδάρχης.
Ἀνέλαβε τό 1347 τήν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς *ἄξιος πολλοῦ καὶ περὶ οἰκοδομίας ἔχων εὐφυῶς*. Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.
Γ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 29-30. *PLP* I, Βιέννη 1976, 150. R. Mainstone, *Hagia Sophia*, Λονδίνο 1988, 92.

48. Βασίλειος Γοῦτος.
Ἀνέλαβε ἐπί Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου τήν ἀποκατάσταση τοῦ τείχους τοῦ Ἀναστασίου παρά τήν Κωνσταντινούπολη. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τεῖχος.

F. Dirimtekin, «Le mura di Anastasio I», *Palladio* V (1955), 85.

49. Δανιήλ, μοναχός καί ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας.
Ἐπέβλεψε τήν ἀνέγερση τοῦ μαυσωλείου τοῦ Milutin στήν Banjska. Γνωστός ἀπό πολλές σερβικές πηγές.
Sv. Radojčić, «Archibishop Danilo II and the Serbian Architecture», *Serbian Orthodox Church: its Past and Present*, τ. 2, 1966, 11-29. Sl. Ćurčić, *Gračanica, King's Milutin Church*, Univ. Park 1979, 7, 8 σημ. 14.
Κατά τόν Radojčić, ὁ Δανιήλ ἦταν καί ἀρχιτέκτων.

50. Εὐστάθιος Δρουγκάριος.
Τοῦ ἀνετέθη ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Κομνηνό νά κτίσει ἕναν οἰκισμό. Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Περί τό 1086.
Anne Komnène, *Alexiade*, II, B. Leib (ἐπιμ.), Παρίσι 1967, 71.

51. Εὐφήμιος, μυστογράφος (γραμματικός).
Ἐπιστατεῖ στήν ἀνέγερση τῶν τειχῶν τῆς Ἀττάλειας. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 911/12.
Gregoire, ὅ.π. (ἀριθ. 1), τ. I, 103, ἀριθ. 302.

52. Θεόδωρος Βελωνᾶς, πατρίκιος, συνεργός τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου κατά τήν ἐπισκευή τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στήν Ἠρία παρά τήν Χαλκηδόνα. Κατά τόν Συνεχιστή Θεοφάνους.
Συνεχιστής Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, Βόννη 1838, I, 452. O. Demus, *The Church of San Marco*, Princeton 1960, 91 σημ. 129.

53. Βασίλειος Κλάδων, στρατηγός Στρυμόνος.
Ἀνεστήλωσε τά τείχη τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας), κατά τό ἔτος 926. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό θαλάσσιο τεῖχος τῆς Καβάλας.
S. Reinach, «La construction des murs de Cavala au 10ème siècle», *BCH* 106 (1982), 267-276.

54. Λέων Τουρμάρχης, ἐπιστάτης τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ κάστρου τῶν Φιλίππων, ἐπί Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969).
Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή.
P. Lemerle, «Le château des Philippes aux temps de Nicéphore Phocas», *BCH* 61 (1937), 103-108.

55. Λέων Μαζιδᾶς, *τίς τῶν τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀφανής*.
Ἀνέλαβε νά ἐπισκευάσει μία δεξαμενή στήν Ἀκρόπολη τῆς Θεσσαλονίκης, περί τό ἔτος 1185.
Γνωστός ἀπό τήν *Συγγραφή* του Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης.
Eustazio di Tessalonica, *La espugnazione di Tessalonica* (ἐπιμ. St. Kyriakidis), Palermo 1961, 76, 78.

56. Μιχαήλ Γραμματικός.
Ἐπιβλέπει τήν ἀνέγερση τῆς μονῆς τῆς Κοσμοσωτείρας τό 1152 μέ ἐντολή τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ. Γνωστός ἀπό τό Τυπικόν τῆς μονῆς.
L. Petit, «Typikon du monastère de la Kosmosotira près d'Aenos», *IRAIK* 13 (1908), 7-75. J. Thomas, A. Constantinides Hero (ἐπιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, τ. 2, Washington, D.C. 2000, 844.

57. Ἰωάννης Περάλτα. Γενουάτης προσκείμενος στήν αὐλή τῶν Παλαιολόγων.
Ἀνέλαβε μαζί μέ ἄλλους τήν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, τό 1347. Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.
Ἀρχιτέκτων κατά τούς W. Emerson, R. Van Nice, *AJA* 47 (1943), 404. Ἰ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 29, 30. *PLP* I, Βιέννη 1989, τ. 9, 202. Mainstone, ὅ.π. (ἀριθ. 47), 92.

58. Ρουπένης.
Κατά τόν Κεδρηνό ἔκτισε τό τεῖχος τῶν Θερμοπυλῶν, τό λεγόμενο Σκέλος, ἐπί Βασιλείου Βουλγαροκτόνου.
Γεώργιος Κεδρηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1839, II, 475.

Charalambos Bouras

MENTIONS OF BUILDERS, MASTER CRAFTSMEN AND MASONS IN THE MIDDLE AND LATE BYZANTINE PERIODS

In Byzantium the anonymity of craftsmen and artists was the rule, and consequently the names known to us are relatively very few. They come from written sources or from inscriptions.

The names are sometimes associated with specific Byzantine monuments and sometimes are simply mentioned with their profession. There is a variety of specializations of these who were active in the building trade. In a very few cases of names coming from inscriptions, the intention to promote can be distinguished, an exception to the rule of anonymity.

R. Ousterhout's well-known treatise *The Masterbuilders of Byzantium*, published a decade ago, gives the names of 34 persons directly associated with Byzantine architecture, in its entire chronological course. The present catalogue adds to these mentions on the one hand of artisans, masons and master craftsmen involved in building activities (nos 1-46), and on the other of officials responsible for the construction of public buildings and familiar with architecture (nos 47-58). All of the mentions are limited to the period between Iconoclasm and the Fall of Constantinople.